«Орталық Азияның дәстүрлі өркениеттерін зерттеу»
бойынша республикалық ғылыми орталығы

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КӨШПЕЛІЛЕРІ ...ИЕТІНІҢ ТАРИХЫ

Орталық Азия көшпелілері: этнотерриториясы мен мемлекеттілігінің мәселелері

Алматы 2015

I ТОМ

ӘОЖ 94 (5) (0353)
КБЖ 63.3 (54)
О-72

*Басуға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
тарих, археология және этнология факультетінің Ғылыми кеңесі және
Редакциялық баспа кеңесі шешімімен ұсынылған
(Хаттама №2, 30.10.2015)*

*Жұмыс «Тарих халық толқынында» мемлекеттік бағдарламасы
негізінде Орталық Азияның дәстүрлі өркениеті ғылыми-қолданбалы
зерттеу жобасының қаражаты есебінен шығарылды*

Пікір жазғандар:
тарих ғылымдарының докторы, профессор **М.Ж. Абдиров**
тарих ғылымдарының докторы, профессор **А.Б. Калыш**
тарих ғылымдарының докторы, профессор **Д. Махат**

Редакциялық алқа
Т. Омарбеков, Г. Хабижанова,
Б. Кәрібаев, Г. Сұлтанғалиева, А. Жұмаділ, М. Ноғайбаева

О-72 **Орталық** Азия көшпелілері өркениетінің тарихы. 1-т. Орталық Азия көшпелілері: этнотерриториясы мен мемлекеттілігінің мәселелері: монография / жауапты ред., Т. Омарбеков. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 380 б.
ISBN 978-601-04-1599-7
1-том. – 2015. – 380 б.
ISBN 978-601-04-1673-4

«Орталық Азияның дәстүрлі өркениеттерін зерттейтін» республикалық ғылыми орталықтың ғылыми-қолданбалы бағдарламасы» бойынша жарық көріп отырған «Орталық Азиядағы көшпелілер өркениеті» атты ұжымдық монографияның бірінші томында ерте ортағасырлардан XIX ғасырларға дейінгі кезеңдегі көшпелілерінің этноаумағының қалыптасуы, мемлекеттілік эволюциясы, әскери өнерінің мәселелері қамтылған. Сондай-ақ, зерттеудің бір бөлігі көшпелілердің Ресей құрамындағы империялық басқару жүйесіне тартылуын, отарлық басқару жүйесінің қалыптасуы мен ерекшеліктерін және салдарларын талдауға арналған. Зерттеуде тарихымыздағы әлі де «ақтаңдақ» мәселелер көптеген тың мәліметтер негізінде баяндалған.

Ол тарихшыларға, Отан тарихы пәнінің оқытушыларына, көшпелілер өркениеті мен тарихының күрделі мәселелері қызықтыратын оқырмандардың қалың тобына арналған.

ӘОЖ 94 (5) (0353)
КБЖ 63.3 (54)

ISBN 978-601-04-1673-4 (I том)
ISBN 978-601-04-1599-7 (ортақ)

© «Орталық Азияның дәстүрлі өркениеті»
ғылыми-зерттеу орталығы, 2015
© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2015

АЛҒЫ СӨЗ

Тарих дегеніміз нақтылап айтар болсақ, шын мәнінде халықтардың дәстүрлі өркениетін зерттеу болып табылады. Солай бола тұрса да мәселеге тек таптық көзқарастар тұрғысынан қарап келген кеңестік жүйе бұл маңызды мәселені халықтар дамуының алғашқы, кенже сатыларына жатқызып, оны зерттеуге баса мән бере қойған жоқ. Кезінде коммунистік идеологиялық құрсауда өмір сүрген халықтар бүгінде өздерінің тарихындағы аса үлкен кезеңдерді қамтитын дәстүрлі қоғамды зерттеуге белсенді түрде бет бұрды. Халықтың шынайы тарихы осыған тікелей байланысты болғандықтан бұл мәселеге қойылар талап та жоғары болып отыр. Бүгінгі ғылым тарихымызды ұлттық мүдде мен еліміздің ізгілікке, елдікке ұмтылуының үздіксіз процесі, өткені мен бүгінгісінің сабақтасып, астасып халық жадында жаңаруы тұрғысынан қарастыруды қажет етеді. Ең алдымен теориялық-методологиялық мәселелер алға шығып отыр. Алғаш көшпеліліктің пайда болуы, және оның шығуына қатысты тарихнамада осы кезге дейін орын алып келген көзқарастарды талдаудан өткізген жөн.

Қазақ халқының сан ғасырлық тарихына қатысты мәселелердің ішінде дәстүрлі өркениеттің қалыптасу сатыларын бір арнаға тоғыстырып жүйелеу, көшпелі шаруашылықтың отырықшы шаруашылыққа бетбұрыс кезеңі, көшпелі тайпалар мәдениеті мен дүниетанымы, отырықшы тайпалар мәдениеті сияқты іргелі тақырыптарды ғылыми тұрғыда зерделеу маңызды шара болып табылады. Әсіресе жекелеген, Орталық Азия көшпелі тайпаларының өркениеті мен отырықшы мәдениет байланысы мәселелеріне қатысты ғылыми-теориялық, ғылыми-практикалық тенденцияларды ғылыми тұрғыда біртұтас зерттеу, осы мәселелерді игеру отандық тарих ғылымында, пәнаралық ғылымдар тоғысында

МАЗМҰНЫ

Алғысөз 3

1. ОРТАҒАСЫРЛАРДАҒЫ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КӨШПЕЛІЛЕРІ ЭТНОТЕРРИТОРИЯЛАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ 7

1.1. Арғы түріктер (прототүріктер) мен түркі тайпаларының этнотерриторияларының қалыптасуларындағы тарихи сабақтастық пен көші-қонның маңызы *(Т. Омарбеков)* 7

1.2. Ерте ортағасырлардағы климаттық жағдай *(Г. Искакова)* . 26

1.3. Қарлық одағының этноаумағы мен этникалық құрылымының қалыптасуының ерекшеліктері *(Г. Хабижанова)* 40

1.4. Шибан ұлысы және көшпенділерінің ұлыстық басқару жүйесі *(М. Ноғайбаева)* 60

1.5. Қазақ хандығының Сыр бойы үшін күресі (XV ғасырдың 70-90-шы жж.) *(Б. Кәрібаев)* 71

2. ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КӨШПЕЛІЛЕРІНІҢ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ 88

2.1. Түркілік дәуірдегі мемлекеттіліктің өркендеу белестері *(Т. Омарбеков)* 88

2.2. XV ғ. екінші жартысы – XVI ғ. Қазақ хандығының мәдениеті мен тарихы бойынша ортағасырлық жазба деректерді классификациялау мен жаңаша тұрғыда талдау *(Н. Тасилова)* 102

2.3. Қазақ хандығы – қазақ халқының ұлттық сипаттағы мемлекеті *(Б. Кәрібаев)* 128

2.4. Орталық Азия көшпелі халықтарының әдеттегі құқығының тарихи бастаулары мен сабақтастығы *(Э. Телеуова)* 168

3. ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КӨШПЕЛІЛЕРІНІҢ ӘСКЕРИ ЖӘНЕ СОҒЫС ӨНЕРІ 190

3.1. Орталық Азия көшпелілері әскери мектебінің қалыптасуы *(А. Жұмаділ)* 190

3.2. Көшпелі сақ-скиф тайпаларының көрші елдермен жүргізген соғыс әрекеттері *(Е. Ноянов)* 205

3.3. Көшпелі қазақ халқының хандық дәуірдегі әскери ұйымдасу тактикасы (XV- XIX ғғ.) *(Б. Сайлан)* 217

3.4. Көшпелілердің әскери өнері және ауыз әдебиеті *(С. Смағұлов)* 232

4. КӨШПЕЛІЛЕРДІ РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ЖАУЛАУЫ: БАСҚАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 250

4.1. XVIII ғасырдың бірінші жартысындағы Астрахан әкімшілігі және қалмақтар *(Ж. Құндақбаева)* 250

4.2. Көшпелі халықтардың Ресей империясының XIX ғасырдағы әкімшілік жүйесіне бейімделуі: салыстырмалы талдау *(Г. Сұлтанғалиева)* 273

4.3. Көшпелі халықтардың әдеттегі құқық заңдарының Ресей империясының заңдық жүйесіне енуі *(А.М. Абдилдабекова)* 282

4.4. Орынбор ғылыми мұрағат комиссиясының «Еңбектер» жинағындағы Орталық Азия көшпелі халықтарының тарихы *(С. Удербаева)* 294

Қосымшалар 319